

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sivil Toplumun Son On Yılı: Sivil Alanın Daralması Tartışmalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış

The Last Ten Years of Civil Society in the European Union and Turkey: Discussions on the Tightening of Civic Space

¹Nihan AKINCILAR
KÖSEOĞLU

²Şirin DUYGULU

Öz

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik hedefi doğrultusunda 2002 yılında ilk kez iktidara geldiğinde reform, demokratikleşme ve Avrupalılaşıma sürecine odaklanmıştır. Türkiye’de sivil toplumun daha da gelişmesi, Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesinde çok önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu reform süreci 2005 yılında yavaşlamış ve Türkiye 2011 yılında ‘Avrupalılaşmama’ olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiştir. AKP’nin AB üyelik vizyonundan kademeli olarak uzaklaşması ve genel demokratik gerileme, sivil alanın daralmasının arkasındaki ana nedenler olarak kabul edilmektedir. Ancak sivil toplumun mevcut sorunlarını açıklamada yapısal ve bağlamsal yerel faktörlere odaklanan savlar, resmin bir bölümüne ışık tutmaktadır. Sivil toplumun AB içinde karşı karşıya kaldığı sorunların, özellikle de demokratik gerilemenin bir sonucu olarak sivil alanın dünya genelinde daralmasının da altı çizilmelidir. Böyle bir bakış açısı, yalnızca karşılaştırmalı analiz için bir temel sağlamakla kalmaz, aynı zamanda AB’nin Türkiye’deki sivil toplumun üzerindeki etkisini sınırlandıran daha geniş dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olur.

Anahtar Kelimeler

AB, Sivil Toplum, Türkiye, Sivil Alan, Daralma

¹Doç. Dr., Fenerbahçe Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü, İstanbul, Türkiye.

✉ nihan.koseoglu@fbu.edu.tr

²Dr., University College London,
Siyaset Bilimi Bölümü, Londra,
Birleşik Krallık.

✉ sirinduygulu@gmail.com

Geliş/Received: 05.04.2023

Kabul/Accepted: 12.08.2024

Abstract

When the Justice and Development Party (AKP) came first into power in 2002, in line with the European Union (EU) membership goals, it initiated a reform, democratization and Europeanization process. Further development of civil society was crucial in fulfilling the Copenhagen Political Criteria. The process slowed down in 2005 and a new era called ‘de-Europeanization’ started in 2011. The gradual shift away from the EU vision and the overall democratic backsliding

are considered to be the main reasons behind the tightening of the civic space. The arguments that focus on the domestic factors in explaining the current problems of civil society can be complemented with an analysis of the problems that the civil society faces within the EU. Such a perspective will provide a basis for comparative analysis and help better understand the broader dynamics that limit the EU's impact on Turkish civil society.

Keywords

EU, Civil Society, Turkey, Civic Space, Tightening

1. Giriş

AB-Türkiye ve sivil toplum ilişkileri, Türkiye'nin 1999 yılında AB adaylığı ile başlamıştır. Kopenhag Siyasi Kriterleri aday ülkeden "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarını" talep ettiğinden, bu şartı yerine getirmesi gereken temel kurumlardan biri STK'lar¹ olmaktadır (Keyman, 2006). Böylece Türkiye'deki sivil toplum, AB üyelik yolunda insan hak ve özgürlüklerini savunarak Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu, 1990'ların sonu ve 2000'lerin başındaki Türkiye-AB ilişkilerinin somut olarak Türkiye'de sivil toplumun gelişmesine katkı sağladığı anlamını taşımaktadır.

AKP hükümeti, 2007-2011 yılları arasındaki ikinci döneminde Kopenhag Siyasi Kriterlerine meydan okuyan bazı otoriter uygulamalar sergilemeye başlamıştır. Üçüncü seçim zaferinin ardından ise AB'den uzaklaşarak 'Avrupalılaşmama' sürecini başlatmıştır. Kopenhag Siyasi Kriterlerine meydan okumak aynı zamanda Türkiye'de sivil toplumun gelişmesine de meydan okumak anlamına gelmiştir. Katılım öncesi mali yardım açısından, AB-Türkiye sivil toplum diyalog programları Türkiye STK'larının gelişimini desteklemiştir. Ancak başta Almanya olmak üzere AB, Türkiye'nin hukukun üstünlüğü, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin sistematik ihlali konusundaki endişelerini 2016'dan itibaren dile getirmeye başlamış ve (Yabancı, 2019, s. 2), Türkiye'ye katılım öncesi mali yardımı kesme kararı almıştır (Zihnioglu, 2020; Bal, 2022).

Sivil toplum, 'üçüncü sektör' olarak hükümet ve halk arasında bir bağlantı olarak kabul edilmekte, dolayısıyla STK'lar aday ülkelerde 'Avrupalılaşma' ve 'demokratikleşme' için bir araç olarak görülmektedir (Ketola, 2013). Öte yandan Türkiye'de sivil toplum, 1999'dan bu yana ülkede artan STK sayısına rağmen, Avrupalılaşma ve demokratikleşme politikalarına yanıt verememiştir (Ketola, 2013, s. 2). Diez'e (2005, s. 2) göre, AB'nin Türkiye'deki sivil toplumun demokratikleşmesi ve Avrupalılaşmasına yönelik politikaları, AB'nin dayattığı bir tür yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma yaratmıştır ve yalnızca Türkiye'nin müktesebata tam uyumunu ve dolayısıyla katılım koşullarını yerine getirmesini ele almıştır; ancak STK'lar, dernekler ve vakıflar gibi aktörlerin örgütsel yapılarında kökten bir değişiklik sağlayamamıştır.

Öte yandan Ketola (2013, s.2) Türkiye'deki STK'ların AB fonları yoluyla AB politikalarının sadece "pasif alıcıları" olmadığını savunmaktadır ve Türkiye'deki sivil toplumun "benzersiz ve kendine özgü bir özelliği" olduğunu vurgulamaktadır (Ketola, 2013: 8). Aslında Ketola (2013, s. 5) AB ile aday ülke arasındaki sivil toplum ilişkisini "bağışçı-STK ilişkisi" olarak adlandırırken², Türkiye örneğinde durum biraz daha karmaşıktır. Burada, AB'nin STK'lar üzerindeki etkisinin fon için başvuranlarla sınırlı olmadığı, aynı zamanda fon için başvuramayan veya başvurmayı reddeden STK'lara da ulaşabileceği değerlendirilmektedir (Ketola, 2013, s. 7).

Türkiye'ye odaklanan bir perspektiften bakıldığında Türkiye'deki sivil toplumun AB'den de aldığı destekle Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda katkı sağlayacak potansiyele sahip olduğu, ancak iç

¹Avrupa Komisyonu'nun son ülke raporlarına göre, 'sivil toplum' terimi ağırlıklı olarak STK'lar (sivil toplum kuruluşları), sendikalar, dernekler, vakıflar, üniversiteler, spor kulüpleri, hayır kurumları, kooperatifler, siyasi partiler ve dini kuruluşlardan oluşmaktadır genel olarak. Ancak bu makalede sivil toplum kuruluşları, konunun geniş alanını sınırlamak için esas olarak dernek ve vakıfları ifade etmektedir.

²Bağışçı-STK ilişkisi için bkz. Howell ve Pearce, 2001; Mercer, 2002; Carothers, 2004.

politikadaki gelişmeler ve bunun AB ile olan ilişkilere yansımalarının sivil toplumun potansiyel gücü önünde giderek artan bir engel oluşturduğu savunulabilir.

Her ne kadar yukarıda özetlenen açıklamalar Türkiye'deki sivil alanın geçirdiği süreçleri ve içinde bulunduğu durumu anlamlandırmada temel teşkil etse de AB ülkelerinde sivil alanın yaşadığı dönüşüm ve AB'nin bu süreçte sivil alanın korunması ve geliştirilmesi açısından yapabildiklerinin sınırları, Türkiye'nin tecrübesini karşılaştırmalı bir perspektiften anlamlandırmak için faydalı olacaktır. Bu çalışma, Türkiye'deki dönüşümü Avrupa'daki dönüşümlerle karşılaştırarak, AB'nin sivil alanın korunması ve gelişmesinde oynadığı roldeki gerilemenin sadece Türkiye'deki siyasi gelişmeler ve Avrupalılışmama süreciyle açıklanamayacağını, sivil alan daralmasının sınıraşan niteliğinin dikkate alınması gerektiğini vurgulayacaktır.

Takip eden bölümde öncelikle araştırmanın yöntemi gerekçelendirilecektir. Üçüncü bölümde bu incelemeye temel oluşturan Avrupalılışma ve Avrupalılışmamaya ilişkin kavramlar ve tartışmalar gözden geçirilecek ve bu kavramsal çerçeve ışığında Türkiye'deki sivil alanın ve STK'ların dönüşümü özetlenecektir. Dördüncü bölümde ise bu dönüşümün AB tarafından nasıl algılanıp yorumlandığı ilerleme/ülke raporları üzerinden incelenecektir. Böylece de yerelde yaşanan gelişmeler, AB'nin gelişmelere ilişkin algısı, ve bu algının AB'nin Türkiye'deki sivil toplumla ilişkisine olan etkisi gösterilecektir. Beşinci bölümde ise AB genelinde sivil alanın yaşadığı dönüşüm gözden geçirilerek AB'nin sivil alanları koruma ve sivil toplum örgütlerini destekleme kapasitesi ve istekliliğinin sınırları daha geniş bir perspektiften değerlendirilecektir.

2. Yöntem

Bu çalışma ana araştırma sorusu ekseninde iki alt konuyu incelemektedir: (1)Türkiye'de sivil toplumun incelenen dönem içerisindeki dönüşümü ve dönüşüm sürecinde AB'nin rolü ve algısı, (2) Türkiye'deki sivil toplumun dönüşümü ile AB ülkelerindeki dönüşüm arasındaki benzerlikler.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Yukarıda belirtilen birinci soruyu incelemek için AB Türkiye Raporlarının metin incelemesi esas alınmış, ikinci sorunun incelemesi ise ikincil kaynaklar üzerinden yapılmıştır. Araştırmada nitel bir yaklaşımın sahiplenilmesinin temel sebebi, araştırmanın ana konusu olan sivil toplum dönüşümünün nicel yaklaşımla incelenmesinin sınırlı bilgi sunacak olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün Türkiye'de aktif 101.817 dernek (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023) ve 6.248 vakıf (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2023) bulunmaktadır. 2020 yılında 119.739 aktif dernek, 5.268 aktif vakıf bulunmaktayken, günümüzdeki sayılara baktığımızda dernek sayısının azaldığını, ancak vakıf sayısının arttığını görülmektedir. Bununla birlikte çok sayıda STK'ya rağmen literatürdeki çeşitli çalışmalar, "Türkiye'deki sivil toplumun örgütsel ve mali 'kapasite oluşturma' sorunları ... onun dönüştürücü gücünü sınırla[madığını]" vurgulamaktadır (Öner, 2014, s. 29). Bu perspektiften yaklaşıldığında sivil toplumun etkinliğindeki ve gücündeki dönüşümü anlamak için sayısal bir analizin yeterli bilgi sunamayacağı değerlendirilmiştir. Öte yandan STK'ların ve sivil alanın dönüşümünü incelemek için literatürde farklı nitel yaklaşımlar kullanılmış olmakla birlikte bu çalışmanın amacı dönüşüm sürecindeki AB'nin etkisini, yaklaşımını ve algısını değerlendirmek olduğu için AB tarafından Türkiye için hazırlanan ilerleme/ülke raporlarının metin incelemelerinin tarihsel süreç takibini mümkün kılacağı değerlendirilmiştir. Bu inceleme yapılırken AB'nin siyasal bir aktör olduğu ve hazırladığı raporların siyasal, ekonomik ve sosyal sebepleri ve amaçları olacağı ön kabulüyle hareket edilmiş ve raporların ortaya koyduğu değerlendirmelerin objektif niteliğinden ziyade geçirdiği dönüşüme odaklanılmıştır. Raporların odaklandığı tarihsel dönemin politik koşulları çalışma boyunca not edilerek kullanılan kaynakların tarihsel bağlamlarında değerlendirilmesine özen gösterilmiştir.

Yukarıda belirtilen ve çalışmanın ışık tutmayı amaçladığı ikinci soru Türkiye'de yaşanan ve sivil alanın daralması sonucunu doğurduğu değerlendirilen sürecin sadece yerel siyasi gelişmeler ve Avrupalılışmamadan kaynaklandığına dair yaklaşımın yetersiz olduğu savından hareketle, sivil alanın daralmasının Avrupa genelinde bir eğilim olduğunun ve bunun Türkiye üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerektiğine ışık tutmaktır. Araştırmanın kapsamının sınırları çerçevesinde AB ülkelerindeki sivil toplumun dönüşümünü inceleyen ve karşılaştırmalı veriler sunan ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

3. Avrupalılaşma ve Avrupalılaşmama Perspektiflerinden Türkiye’de Sivil Toplumun Dönüşümü

“Sivil toplum” kavramının bugün kullanıldığı anlamını kazanması, Adam Ferguson’un 1767’de sivil toplumun devletten ayrılması savunduğu “Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Deneme” adlı eserini yazdığı on sekizinci yüzyıla kadar uzanır (Ferguson, 1995 [1767]). Georg Hegel’in daha geç dönemdeki sivil toplum üzerine yazıları Ferguson’un “özel ve kamusal çıkarlar arasındaki gerilimi uzlaştırma çabası” ile açık benzerlikler taşımakla birlikte Hegel, insanların kamuoyunda işbirliğine açık olmadığını, ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda işbirliği yapmak zorunda olduklarını savunmuştur (Ketola, 2013). Alexis de Tocqueville (1998 [1832]) ise “Amerika’da Demokrasi” adlı kitabında sivil toplumun gücünü ve kapasitesini devlete karşı bir denge oluşturması üzerinden kurgulamıştır. Gramsci ise Tocqueville’e karşı çıkarak sivil toplumun devleti dengeleyemeyeceğini savunmuş, sivil toplumun rolünün toplumu despotik bir devletten değil, devleti toplumdan korumak olduğunu savunmuştur (Ketola, 2013).

Türkiye’de sivil toplumun başlangıcı Osmanlı döneminde kurulan vakıflara dayanmaktadır. Cumhuriyet döneminde sivil toplum dönemsel iniş çıkışlar tecrübe etmekle birlikte giderek artan bir hacme ve etkinliğe kavuşmuştur (Aslan 2010; Ercan 2002). 1990’larda ise özellikle Avrupa’da sivil toplumun öneminin artması, Türkiye’de de yansımaları bulmuştur. İlk defa resmi düzeyde STK terimi, Haziran 1996’da İstanbul’da düzenlenen Habitat II Konferansı’nda kullanılmıştır (Aslan, 2010, s. 270). Devletçi bir sivil toplum anlayışının gelişmesine neden olan 28 şubat süreci Türkiye’deki sivil alanı daraltsa da hemen ardından-1999 yılında- gelen Türkiye’nin AB adaylığı, demokratikleşmenin ve dolayısıyla da sivil alanın genişleyeceğinin bir göstergesi olmuştur (Aslan, 2010, s. 271). Her ne kadar Türkiye’de STK’ların gelişimi AB adaylığı süreciyle başlamamış ve sadece onun etkisiyle şekillenmemiş olsa da, süreçler arasındaki yakın etkileşim 1990 sonrası dönemdeki Türkiye sivil toplumunu anlamak için “Avrupalılaşma” ve “Avrupalılaşmama” kavramlarını önemli kılmaktadır.

Sivil toplum üzerine yapılan çalışmalar geleneksel olarak liberal demokrasi ve sivil toplum arasında girift bir ilişki olduğu kabulünde bulunur (Tocqueville, 1838). AB’nin sivil topluma yüklediği anlam da bu yaklaşıma paralellik gösterir. Genel olarak AB, aday ölkelerde iyi işleyen bir sivil toplumu Avrupalılaşma sürecinin ‘lokomotifi’ olarak görürken, aynı zamanda üyeliğin koşulu olarak sivil toplumun müktesebatla uyumlu hale getirilerek demokratikleşmesini ve Avrupalılaşmasını talep eder (Boşnak, 2016, s. 75).

Radaelli (2003, s. 30), Avrupalılaşmanın en kapsamlı tanımlarından birini yapar. Buna göre Avrupalılaşma ilk kez AB’de tanımlanan ve pekiştirilen ve daha sonra yerel (ulusal ve ulus-altı) söylemin, siyasi yapıların ve kamu politikalarının mantığına dahil edilen resmi ve gayri resmi kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzların, ‘işleri yapma biçimlerinin’ ve paylaşılan inanç ve normların a) inşası, b) yayılması ve c) kurumsallaştırılması süreçlerinden oluşur.

Aydın ve Akgül Açıkmeşe’nin (2007) ileri sürdüğu gibi Avrupalılaşmanın üç kavramsallaştırması vardır: yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve bu iki yolun birleşmesi. Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşmada AB, Avrupa kurumlarını ve politikalarını uyarlayarak üye ve aday ölkeleri dikey olarak etkilemektedir. Aşağıdan yukarıya Avrupalılaşma, üye ve aday ölkelerin özellikle sivil toplum veya sivil inisiyatif çalışmaları yoluyla AB politikalarını ve karar alma mekanizmalarını etkileyebildiği dönemde başlamaktadır. AB, bazı değişiklikler için ölkeye geri bildirimde bulunduğunda, Avrupalılaşmanın iki yolu birleştirilir.

Avrupa çalışmalarının birinci ve ikinci dalgaları daha çok Avrupa entegrasyonu ve çok düzeyli yönetişime odaklandıktan sonra, üçüncü dalga AB’nin üye devletlerin kurumları ve politikaları üzerindeki yukarıdan aşağıya etkisini analiz eder. Üye devletlerin nasıl Avrupalılaştığını açıklamak için Hall ve Taylor (1996), Yeni Kurumsalcı yaklaşımın mekanizmalarını, yani Rasyonel Seçim Kurumsalcılık, Tarihsel Kurumsalcılık ve Sosyolojik Kurumsalcılığı kullanır. Rasyonel seçim kurumsalcı yaklaşımında Avrupalılaşmanın aktörler için yarattığı fırsatlar ve ortadan kaldırdığı veto noktaları vurgulanırken sosyolojik kurumsalcı yaklaşım Avrupalılaşma bağlamında normlara, değerlere, söylemlere, fikirlere ve kültüre daha fazla önem verir. Rasyonel seçim modeli maliyet-fayda hesaplamaları yoluyla ‘dış teşvik modelini’ takip ederken, sosyolojik kurumsalcı yaklaşım epistemik topluluklar gibi norm girişimcileri veya savunuculuk ağları, siyasi kültür ve diğer resmi olmayan kurumlar aracılığıyla kolaylaştırılan ‘sosyal öğrenme’ ve ‘ders çıkarma’ modellerine atıfta bulunur.

AB koşulluluğu çoğunlukla rasyonel seçim kurumsalcı mekanizmalarıyla açıklanabilir. Schimmelfennig ve Sedelmeier'e (2005) göre aday ülkenin faydaları maliyetleri aşarsa, yani yardım gibi dış ödülleri veya kurumsal bağlar AB'nin yaptırımlarını aşarsa, AB'nin taleplerini dış teşvik modeline göre benimsemeyi tercih eder. Sosyal öğrenme modelinde aday ülke, kendisini AB ile özdeşleştirmesi durumunda AB'nin normlarını, fikirlerini ve kurallarını benimsemeyi tercih eder. Dolayısıyla, Katılım Avrupalılaşması sosyal öğrenme modeliyle gerçekleştirilebilir ancak Katılım Avrupalılaşması esas olarak yukarıdan aşağıya bir süreç olduğundan bu uzun zaman alır (Börzel, 2012).

Bu bağlamda, aday ülkelerdeki STK'ların "kamuoyunu katılım ve reform süreci lehine harekete geçirebil[mesi]" sebebiyle Avrupalılaşmanın sosyal öğrenme ve ders çıkarma sürecini yönetme potansiyeline sahip olduğu vurgulanmaktadır (Zihnioğlu, 2020 s.15). Buna karşılık AB'nin, yerel sivil toplum aktörlerini mali, normatif ve kurumsal olarak destekleyebileceği ve bunun da aday ülkelerde "ders çıkarma sürecine" yol açabildiği tartışılmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında aday ülkeler, üyelik için başvuran ülkeler ve AB'nin ticari ortakları veya AB'den mali yardım alan ülkeler Avrupalılaşma sürecinin etkilediği aktörler olarak görülebilir (Radaelli ve Exadaktylos, 2010, s. 189-215). Börzel (2010), aday ve adaylık için başvuran ülkeler için AB koşulluluk ilkesinin en önemli rolü oynadığı 'Katılım/Genişleme Avrupalılaşması' adlı bir kavram geliştirmiştir. Aday veya başvuran ülkeler, AB üyeliğini kazanabilmek için AB'nin normlarını, politikalarını ve kurumlarını benimsemeye çalışırlar. Bu nedenle, aday ülkelerdeki Avrupalılaşma çalışmaları ağırlıklı olarak AB koşulluluk ilkesine odaklanmaktadır (Checkel 2000; Grabbe 2001; Schimmelfennig, Engert ve Knobel 2003; Hughes, Sasse ve Gordon 2004; Schimmelfennig ve Sedelmeier 2005; Radaelli ve Exadaktylos 2010).

2011 yılına kadarki erken Avrupalılaşma döneminde sivil toplumun Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde çok önemli bir rol oynadığı yaygın olarak değerlendirilmektedir. Böylece Avrupalılaşma, Türkiye'de demokratikleşme ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Diez vd., 2005, s. 8). Birey-toplum-iktidar ilişkilerine dair dinamiklerin değişmesiyle ortaya çıkan çok seslilik, kendisine alan açtığı farklı odak noktaları ile siyasal aktörler açısından da çeşitliliği beraberinde getirmiş ve sivil toplumun önemini modern dönem sosyo-politik düzende daha konsolide hale getirmiştir (Doğanyılmaz Duman, 2021). STK'lar toplum içinde hak ve özgürlükleri teşvik ederek, yerel değişim için bir temsilci olmaya ve katılımcı bir demokrasi yaratmaya çalışmıştır. Ayrıca, "devletten bağımsız bir sosyal yaşamı teşvik etmeye, Türkiye'nin güçlü devlet geleneğini ve toplumu yukarıdan aşağıya yönetme yaklaşımını eleştirmeye ve "görev temelli vatandaşlık anlayışını" hak ve özgürlükler üzerine demokratik bir vurgu ile "aktif vatandaşlığa" dönüştürmeye çalış[mışlardır]" (Öner, 2014, s. 24).

Aday ülkeler için AB, 1993 yılında üyelik için Kopenhag Kriterlerini oluşturmuştur. Bu kriterler içinde gelişmiş ve işleyen bir sivil toplum, ülkedeki demokrasinin önemli bir parçası olarak konumlandırılmıştır. Sivil topluma ilişkin resmi bir AB politikası, Komisyonun 'Komisyon ve Sivil Toplum Örgütleri: Daha Güçlü Bir Ortaklık Kurmak' adlı bir tartışma belgesi hazırladığı 2000 yılında başlatılmıştır. Bu belge aracılığıyla AB, AB içindeki ve dışındaki tüm STK'ları tanıdığını ilan etmiş ve AB kurumları ile Avrupa kıtasındaki STK'lar arasında "katılımcı demokrasiyi teşvik etmeyi", 'politika oluşturmayı' ve 'Avrupa entegrasyonuna katkıda bulunmayı' hedefleyen yapısal bir ilişki geliştirmek konusunda acil ihtiyaç çağrısında bulunmuştur (Ketola, 2013, s. 42-43). 2001 tarihli Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap, AB'nin sivil toplum politikasında bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir çünkü sivil toplumu "aksi takdirde fikirlerini duyuramayacak olan" Avrupa halkının demokratik bir sesi olarak görülmüştür (Ketola, 2013, s. 43).

Daha sonra Haziran 2005'te AB ile aday ülkeler arasında Sivil Toplum Diyalogu kurulmuştur. Bu diyalog kapsamında Türkiye'ye, her kurumun bir AB üyesi veya aday ülkeden ortak bulma zorunluluğunun olduğu 119 projenin tamamı için 19,3 milyon Avro hibe verilmiştir (Ketola, 2013, s. 53). Bu projeler sonucunda, Türkiye ve AB sivil toplumu arasında deneyimler paylaşılmış, bunun da "her iki tarafın da diğerinin tarihini, kültürünü ve değerlerini daha iyi anlamasına" yol açtığı değerlendirilmiştir (Ketola, 2013, s. 53). Ayrıca bu projeler sonunda Türkiye'deki sivil toplumun ülke siyasetine, ekonomisine ve yönetimine katılarak daha demokratik hale gelmesi beklenmiştir.

Literatürde, AB'nin koşulluluk ilkesi aracılığıyla ve normatif, yasal, mali ve teknik destek yoluyla Türkiye'deki sivil toplumun gelişimine etkisini gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Diez vd., 2005; Ergun 2010; Kaliber, 2016; Börzel ve Soyaltın, 2012; Öner 2014; Zihnioğlu, 2013; Boşnak, 2016;

Yabancı, 2019; Zihnioğlu, 2020). AKP hükümeti tarafından başlatılan reform sürecinde yürürlüğe giren Dernekler Kanunu (2004) ve Vakıflar Kanunu (2008) STK'ların operasyonel prosedürlerini kolaylaştırmıştır. Dernekler için “yurt dışında şube açma ve yurt dışından fon alma, yabancı kuruluşlara katılma ve yabancılarla toplantı yapma gibi konularda izin alma zorunluluğu gibi yasal engeller” bu hukuksal gelişmelerle kaldırılmıştır (Boşnak, 2016, s. 76). Vakıflar için ise “vergi ödeme ve yabancı fon alma üzerindeki kısıtlamalar” kaldırılarak yabancıların vakıf kurmasına izin verilmiştir (Boşnak, 2016, s. 76). Ayrıca İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak önce Dernekler Daire Başkanlığı kurulmuş, daha sonra bu başkanlık yerini Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne bırakmış ve bu sayede prosedürler daha da kolaylaştırılmıştır. AB'ye bu yasal ve kurumsal uyum, 2002 ile 2011 yılları arasında Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılaşmasına yol açmıştır.

AB, Türkiye'deki STK'lara teknik yardım açısından TAİEX (Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Programı), AB Ziyaretçi Programı, İnsanlardan İnsanlara Programı (P2P) gibi bazı programlar oluşturmuş ve uygulamıştır (Zihnioğlu, 2013, s. 43). Ayrıca, mali yardım açısından, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA), Sivil Toplum Güçlendirme Programı, Sivil Toplum Diyaloğu, Türkiye'ye sivil toplumunu geliştirmesine katkı sağlamıştır (Zihnioğlu, 2013, s. 44-47). Siyasi yardım açısından, AB ve STK'lar arasında yüz yüze toplantı gerçekleştirilmiş ve Avrupa Komisyonu, 2011-2015 yılları arasında “Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği için Yol Gösterici İlkeler” yayınlamıştır (Zihnioğlu, 2013, s. 47-49).

Boşnak'a göre (2016, s. 80), 1990'ların sonlarından bu yana AB'nin Türkiye'deki sivil toplum üzerindeki en doğrudan etkisi, MEDA programı, LIFE III programı, Sivil Toplum Geliştirme ve Sivil Toplum Diyaloğu Programı aracılığıyla “mali ve teknik yardım” yoluyla gerçekleşmiştir. STK'lar AB'nin sivil toplum politikasını kullanıp referans aldıklarında, AB'nin normatif etkisini otomatik olarak kabul ederler ve böylece Avrupalılaşma süreci başlar (Manners, 2002). Avrupalılaşma süreci, Türkiye'deki sivil topluma hem içeride hem de dışarıda yardımcı olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle STK'lar bir yandan kendi aralarında ve devlet kurumları ile ağ kurarken, diğer yandan AB'deki ilgili STK'larla ağlar kurabilmişlerdir. Bunun, AB'nin Türkiye'deki sivil toplum üzerindeki en önemli etkisi olduğu savunulabilir. Bununla birlikte, Avrupalılaşma sürecinden geçen “sivil toplum kuruluşlarının diyalog ve ağ oluşturmayı teşvik etmeyi öğrenmesi ve hem AB deneyimlerini ulusal düzeye taşıması hem de AB düzeyinde farkındalık yaratması beklenmektedir” (Boşnak, 2016, s. 84). Bu, Türkiye'nin 1999'da aday statüsü kazanmasından bu yana, Türkiye'deki STK'ların hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya Avrupalılaşma gerçekleştirmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Ancak bazı iç ve dış gelişmeler Türkiye'yi AB'den uzaklaştırmıştır. İçeride, 2011'de kurulan AKP hükümetinin AB yanlısı söylemlerinden vazgeçmesi, AB yanlılarının oylarını almaya ihtiyacı olmamasıyla ilişkilendirilmektedir (Tezcan, 2015).. Dışarıda ise Ekim 2005'te katılım müzakerelerinin başlamasından hemen sonra, birkaç ay içinde ilişkilerde ortaya çıkan açmazın yarattığı sürecin etkili olduğu vurgulanmaktadır. Fransa ve Kıbrıs'ın müktesebatın birçok faslına yaptığı vetolar sonucunda AB ile ilişkilerin de facto olarak dondurulması önemli dönüm noktalarıdır. Hem 2007 hem de 2011 genel seçimlerinde AKP bu açmazı oylarını artırmak için de kullanmıştır. Yavaş yavaş, AKP hükümeti ve destekçileri arasında Avrupa şüpheciligi veya Avrupa Birliği karşıtı görüş yükselişe geçmiştir. Bununla birlikte, özellikle 2011'den sonra, “yerel aktörler (yani siyasi liderler, kanaat önderleri, sivil aktivistler), siyasi taleplerini ve müzakereci konumlarını dile getirirken, Avrupa politikalarına ve kurumlarına atıfta bulunmaktan giderek daha fazla kaçınmaktadırlar” çünkü bunu AKP hükümetinin başını çektiği Avrupalılaşmama / zayıflayan Avrupalılaşma sürecinin bir sonucu olarak gereksiz bulmaya başlamışlardır (Kaliber, 2016, s. 60). Bunun dolaylı bir sonucu olarak da Türkiye'de STK'ar siyasette sınırlı ve azalan bir role sahip olmaya başlamıştır.

Yukarıda özetlenen bu dönüşüm Avrupa araştırmalarında ve Türkiye akademisinde “Avrupalılaşmama” olarak anılmaya başlanmıştır. Avrupalılaşmama, normatif bir güç olarak kabul edilen AB'nin politikasına ve herhangi bir alanda üye veya aday ülke üzerindeki etkisine karşı bir tepki olduğunda veya kabul edilmediğinde kullanılan bir kavramdır. “Bu bağlamda Avrupalılaşmama, yalnızca Avrupalılaşma eksikliği anlamına gelmez, aynı zamanda Türkiye'de siyaset ve toplumun birçok alanında Avrupa'dan uzaklaşmasını da gerektirir” (Aydın-Düzgüt ve Kaliber, 2016, s. 6).

“Avrupalılaşmama” terimi, Sedelmeier'in “geriye doğru kayması (backsliding)” (Sedelmeier, 2014, s. 105-121) veya Heritier'nin “azaltması (retrenchment)”ndan (Heritier, 2001, s. 44-59) farklıdır. “Geriye

doğru kayma' AB ilkelerinin (liberal demokrasi ilkeleri gibi) ihlal edilmesini gerektirse de, 'azaltma' AB etkisinin olumsuz ve dolayısıyla paradoksal sonuçları olduğu durumları ifade eder" (Aydın-Düzgüt ve Kaliber, 2016, s. 6). Bununla birlikte, Avrupalılışmama, "ülke resmi olarak katılım öncesi sürece tabi olsa bile, hangi yönde olursa olsun, politika değişikliğinin AB/Avrupa'ya çok az veya büyük ölçüde olumsuz atıfta bulunulmadan, dolayısıyla AB'nin normatif/politik bağlamı dışında gerçekleş[mesi]" anlamını taşır(Aydın-Düzgüt ve Kaliber, 2016, s. 6).

Bu noktada Avrupalılışmama sürecinin hükümetler eliyle yönlendirilen bir süreç olsa da sadece resmi kurum ve duruşları etkileyen bir süreç olmadığını, sivil toplumu da içine alır şekilde toplumsal yansıma bulduğunun da altını çizmek gerekir. Bu bağlamda, sivil toplumun Avrupalılışmaması, Avrupa Birliği'nin sivil toplumla ilgili normlarının, değerlerinin ve politikalarının Türkiye'deki STK'lar tarafından göz ardı edilmesi veya hafife alınması anlamına gelir. AB-Türkiye ilişkilerindeki çıkmaza girmesi ve bunun bir parçası ve yansıması olan Avrupalılışmama sürecinin sonuçlarından biri olarak, Türkiye'nin STK'ları finansman için AB dışında alternatif fon sağlayıcılar aramaya başlamasına ve böylece Birliğin normatif gücünü de göz ardı edebilmesine sebep olmuştur.

Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılışmaması, AB'nin fon sağlayan kurumlarının projeleri yönetme tarzı ile de ilintili olarak da değerlendirilebilir. Yani "bunu yapmadığınız sürece para size geçmeyecek; bizim yaptığımız gibi yapmayı kabul etmezseniz ceza ödemek zorunda kalırsınız" dendiğinde (Ketola, 2013, s. 95), Türkiye'deki STK'lar projelere olan heyecanlarını kaybetmeye ve artan prosedürlerle zaman kaybetmeye başlamıştır.. Fon verenlerin bu olumsuz imajı da Türkiye'deki STK'ların yeni fonlar için başvuru yapmasını engellediği değerlendirilebilir.

Ankara'daki AB Delegasyonu, Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılışmamasının farkındadır ve AKP hükümetleriyle görüşerek STK'ların siyasi karar alma süreçlerine katılımını artırmaya çalışmaktadır. STK'lar bu tür girişimleri kendi başlarına geliştirememesi sebebiyle, siyasete katılımları "minimum istişare ile yukarıdan aşağıya bir süreç" haline gelmesine sebep olmuştur (Ketola, 2013, s. 116).

4. Avrupa Komisyonu'nun Ülke Raporlarında Türkiye'deki Sivil Topluma İlişkin Algısı

Bu çalışma, Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılışmamasının AKP'nin üçüncü seçim zaferi ile 2011'de başladığını savı üzerine kurulduğu için, Avrupa Komisyonu'nun 2011-2022 dönemi için Türkiye'ye yönelik ülke raporları sivil toplum açısından aşağıda incelenecektir.

2011 ve 2012 yıllarına ait İlerleme Raporlarında sivil toplumdaki gelişmeler, 2013-2019 yılları arasında olduğu gibi ayrı bir başlık altında değil, siyasi kriterler başlığı altında yer alan 'toplanma özgürlüğü' ve 'örgütlenme özgürlüğü' bölümlerinde yer verilmiştir. 2012 ilerleme raporunda AB, "sivil toplum kuruluşları ve insan hakları savunucuları(nin), yaptıkları basın açıklamalarından dolayı 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa muhalefetten" ve de "Kabahatler Kanununun ihlalinden dolayı müteaddit kereler para cezasına" çarptırılmış olmasından bahsetmiştir (Avrupa Komisyonu, 2012, s. 27). Ayrıca, "barışçıl toplanma hakkını kullanan insan hakları savunucularına ve STK temsilcilerine" birçok dava açılmasından ve ardından "terör propagandası yaptıkları suçlamasıyla kovuşturma ve soruşturmaya maruz" kalmalarından bahsetmiştir (Avrupa Komisyonu, 2012, s. 27). Kısacası AB, gösteri ve toplantı düzenlenmesine ilişkin anayasal hakkın uygulanması konusunda insan hakları savunucularına yönelik uygulanan kısıtlamaları eleştirmiştir.

Ayrıca, 2011 ilerleme raporunda Avrupa Komisyonu, AB'nin Sivil Toplum Aracı aracılığıyla Türkiye'deki sivil topluma yönelik daha fazla mali desteğini memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca Komisyon, Türkiye'de örgütlenme özgürlüğüne ilişkin AB standartlarına uygun bulunan mevzuatı memnuniyetle karşılamıştır (Avrupa Komisyonu, 2011).

Sivil toplum, Avrupa Komisyonu tarafından ilk kez 2013 İlerleme Raporunda "Siyasi Kriterler ve Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog" başlığı altında ayrı bir bölüm olarak incelenmeye başlanmıştır. Rapora göre AB, "Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da meydana gelen Gezi Parkı protestoları ve bununla ilgili olarak Türkiye çapında gerçekleşen protestolar, aktif ve canlı bir vatandaşlık anlayışının ortaya çıkışını yansıtmakta" olduğunu düşünmektedir denmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013, s. 11). Ancak, "Gezi Parkı olaylarında da görüldüğü üzere, geleneksel siyasetçiler tarafından sivil toplum(un), demokraside hâlâ meşru bir paydaş olarak" değerlendirilmemesini eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013, s. 11).

Kısacası AB 2013 ilerleme raporunda, Haziran 2013'teki Gezi protestolarından başlayarak büyüyen aktif sivil toplumu ve aktif vatandaşları memnuniyetle karşılamıştır. Öte yandan, basın açıklaması yapma yasağı veya yoğun bürokrasi gibi sivil toplum faaliyetleri üzerindeki kısıtlamalar, sivil toplum katılımının azalmasına neden olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013). Son olarak Komisyon, Gezi protestoları ile başlayan polis aşırı güç kullanımını ve İçişleri Bakanlığı'nın hazırladığı genelgelerle gösteriler sırasında biber gazı kullanımına izin vererek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013).

2014 İlerleme Raporunda Komisyon, 2014-2020 dönemi için Ağustos ayında Türkiye'de kabul edilen yeni IPA II'yi (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) tanıtmıştır. Bu araçla Türkiye'nin, temel haklar ve sivil toplum alanlarında daha fazla fon elde edeceği vurgulanmıştır. Komisyon, ülkedeki STK'ların tanınmasını ve geliştirilmesini destekleyen AB-Türkiye Sivil Toplum Diyaloğu programlarını da memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. "Hak temelli STK'lar için katma değer vergisi (KDV) muafiyeti prosedürleri külfetli olmaya devam ederken, yerli ve yabancı fonların toplanması zor ve bürokratik işlemler[in] külfetli" olduğunun altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2014, s. 54).

2015 Türkiye raporunda Komisyon, "kayıt üzerindeki kısıtlamalar ve derneklerin yetkilendirilmesi ve işleyişine ilişkin prosedürler gibi sistemik sorunların" devam ettiğinden bahsetmektedir (Avrupa Komisyonu, 2015, s. 10). Öte yandan, STK'ların kamu finansmanına bağımlı kalmaya devam etseler de, sivil toplum kamusal yaşamın birçok alanına dahil olmaya devam ettiğine dikkat çekilmiştir.

2016 Türkiye raporunda Komisyon, darbe girişimi sonrası hükümetin STK'lara yönelik aldığı önlemlerden endişe duyduğunu belirtmiştir. Bu önlemler kapsamında "çok sayıda sivil toplum kuruluşu kapatılmıştır" (Avrupa Komisyonu, 2016, s. 12). Ayrıca Komisyon, AKP hükümetini henüz sivil toplumla işbirliğine yönelik bir strateji oluşturmamakla eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016). "Sivil toplumun katılımına yönelik resmi düzenlemelerin olmaması nedeniyle, sivil toplum kuruluşları, yasama ve politika oluşturma sürecine nadiren katılmaktadır" denmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016, s. 13). Özetle AB, Türkiye'deki STK'ların yasa ve politika oluşturma süreçlerinde yer almamasını eleştirerek hükümeti sivil toplumla ilgili bir genel bir hükümet stratejisi hazırlamaya çağırmıştır.

Avrupa Komisyonu 2018 raporunda, "sivil toplum" konusunu "Öncelikli Temel İlkeler: Siyasi Kriterler ve Hukukun Üstünlüğü Kapsamındaki Fasıllar" başlığı altında incelemeye başlamıştır. Komisyon, Türkiye'yi olağanüstü hal kuralları kapsamında gösteri yasağını ve hak temelli örgütleri kapatmayı sürdürmesi sebebiyle eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018). OHAL KHK'larına göre 1400'den fazla hak temelli dernek kapatılmış ve bunlardan 358'inin davaları sona erdikten sonra yeniden açılmasına izin verilmiştir. Ayrıca Komisyon, halihazırda hükümet yanlısı kuruluşların Türkiye'deki sivil toplum içinde güç kazandığının altını çizmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018). AB, Türkiye'deki sivil toplumu desteklemek için 2017 yılı boyunca 18 milyon Avro sağlamıştır.

2019 Türkiye raporunda, Avrupa Komisyonu, çok sayıda insan hakları savunucusu, sivil toplum aktivisti, gazeteci, akademisyen, politikacı, doktor, avukat, yargıç ve LGBTİ bireyin gözüaltına alınması nedeniyle sivil toplumla ilgili 'ciddi gerileme' yaşandığı vurgusunu yapmıştır (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 4).

AB, Ekim 2018'den bu yana hak temelli STK'ların "yasama ve politika oluşturma süreçlerindeki istişarelerin ve izlemenin dışında" tutulmasını ağır bir şekilde eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 18). Diğer yandan, "sivil toplum kuruluşlarına yönelik olarak izlemeden sorumlu bir koordinasyon kurumu(nun), kamu finansmanı konusunda şeffaf bir mekanizma(nın) ve mali teşvikler(in)" hâlâ eksik olmasını eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 18). Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınan davalar da ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü alanlarında ciddi bir gerilemenin yaşandığını göstermektedir. Komisyon, insan hakları savunucusu olan STK'ların sayısının düşük olmaya devam etmesine ve mevcut olanların gözüaltında veya tutuklu olmasına rağmen, Türkiye'deki sivil toplumun "özellikle eğitim, kadınların iş gücüne katılımı, etnik ve sosyal hoşgörü konusunda farkındalık yaratma ve mültecilere destek alanlarında olmak üzere, ülkenin karşı karşıya olduğu temel zorluklara ilişkin önemli katkılar" sağladığını vurgulamıştır (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 17).

Dernekler Daire Başkanlığı'nın yerini, Komisyon tarafından öncelikleri belirsiz görülen Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü almıştır. Ayrıca Ekim 2018'de sadece yönetim kurulu üyeleri değil, derneklerin tüm üyelerinin İçişleri Bakanlığı bilgi sistemine (Dernekler Bilgi Sistemi-DERBİS) kaydının yapılmasına karar verilmiştir. Komisyon bu gelişmeyi, örgütlenme özgürlüğünün ihlali

değerlendirmesiyle eleştirilmiştir. Rapor, Türkiye’de sivil toplum ve örgütlenme özgürlüğü önündeki engellerin ve kısıtlamaların devam ettiği sonucuna varmıştır. Belirsiz kriterler kullanılarak dernekler için alınan ‘kamu yararı’ ve vakıflar için alınan ‘vergi muafiyeti’ gibi şeffaf olmayan kararların, ülkedeki STK’lar arasında çifte standart yarattığı değerlendirilmiştir. 2019 Türkiye raporu, AB’nin, 2018-2020 dönemi için temel hakların ve sivil toplumun desteklenmesi için yıllık 110,8 milyon Avro ile Türkiye’yi finanse ettiğinden bahsediyor. Bunun 12.4 milyon Avro’su sadece sivil toplum için ayrılmıştır.

2020 Türkiye raporunda Avrupa Komisyonu, Türkiye’deki STK’ların “sürekli baskı altında olduklarını ve özgürce faaliyet gösterme alanlarının daralmaya devam ettiğini” ileri sürmüştür (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 5). Gösteri ve diğer toplantı türlerinin yasaklanmasının temel hak ve özgürlükleri gittikçe daha da ihlal ettiği değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, “hükümet yanlısı kuruluşlar temsil için daha görünür rollere ve fırsatlara sahip olmaya devam ettiği” vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 14). Türkiye için Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) açısından, mali destek 2020 yılı için daha da azaltılmıştır.

2021 Türkiye raporunda, Komisyon “sivil toplum” konusunu, altı temel başlıktan ilki olan “Grup 1: Katılım Sürecinin Temel İlkeleri” başlığı altında incelemeye başlamıştır. Avrupa Komisyonu, sivil toplumun ciddi bir baskı altında olduğunu, dolayısıyla ifade ve örgütlenme özgürlüğünün kısıtlandığını iddia etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 4). 27 Aralık 2020’de kabul edilen Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin yeni yasanın bu kısıtlamalara ilişkin endişeleri arttırdığını vurgulanmıştır (Resmi Gazete) (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 13). Bu yasa, Mali Eylem Görev Gücü’nün (FATF) tavsiyelerine dayanmaktadır. Bu kanunla 5253 sayılı Dernekler Kanunu ve 2860 sayılı Yardım Toplama Kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, derneğin kendisi veya yönetim kurulu üyeleri hakkında kapatma, kayyum atama veya resmi soruşturma başlatma koşullarını belirlemektedir. Bu, Türkiye’de STK’ların bizzat protesto ifade ve örgütlenme özgürlüğünün ihlali anlamına gelmektedir. Raporda “pek çok ulusal ve uluslararası paydaş arasından üç BM Özel Raportörü, yasayla ilgili endişelerini paylaştı ve yasanın örgütlenme özgürlüğüne yeni sınırlamalar getirebileceğini ve kaynak yaratma üzerinde olumsuz bir etkisi olabileceğini savundu” denilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 14). Bu yasaya göre, tüm dernek ve vakıflar yurt dışından gelen bağışları İçişleri Bakanlığı’na bildirmekle yükümlü kılınmıştır. 694 STK’nın karşı açıklamada bulunmasına rağmen yasa çok hızlı bir şekilde kabul edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021: 36). AKP yanlısı birçok STK ise bu yasayı desteklediğinin altı çizilmiştir. Rapordaki değerlendirmeye göre “Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları, özellikle eğitim, ayrımcılıkla mücadele, kadınların işgücüne katılımı, etnik ve sosyal hoşgörü konusunda bilinçlendirme, nefret suçlarını izleme ve mültecilere destek alanlarında ülkenin karşı karşıya olduğu temel zorluklara önemli katkılarda bulunmaya devam etmiştir” (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 14). Genel olarak, “yasal, mali ve idari ortamın Türkiye’de sivil toplumun gelişmesine daha elverişli olması gerekmektedir” vurgusu yapılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 15).

En son yayınlanan 2022 Türkiye raporunda Avrupa Komisyonu, sivil toplum alanında ciddi gerileme olduğunu söylemekte, sivil toplum örgütlerinin artan bir baskıyla karşı karşıya kaldığını ve özgürce faaliyet gösterme alanlarının azaldığını iddia etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 5). Bu da Türkiye’deki sivil toplumun ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün sınırlandığını göstermektedir. Aralık 2020’de kabul edilen Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Yasa’nın uygulanmasının, sivil toplum örgütleri üzerinde daha fazla kısıtlama ve baskıya neden olduğu gözlemlenmiştir. “Terörün aşırı geniş tanımı ve yargı tarafından yorumlanması, sivil toplum üzerinde endişe verici bir caydırıcı etkiye sahip” olduğu vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 15). OHAL KHK’ları ile kapatılan insan hakları örgütlerinin mal varlıklarına el konulmasıyla ilgili etkin bir iç hukuk yolu sunulmaması, insan hakları örgütleri, savunucuları ve aktivistleri üzerindeki baskının devam ettiği raporda yer almıştır (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 15). Kapatılan dernek sayılarının artması da bu duruma bağlanmıştır. Raporda “Hükümete yakın bazı medya kuruluşlarında insan hakları savunucularının, özellikle AB de dahil olmak üzere uluslararası bağışçılardan fon kabul ettikleri için suçlu olarak gösterilmesi ciddi bir endişe konusu olmaya devam ediyor” denmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 16). Bu nedenle Türkiye’deki sivil topluma fon sağlayan uluslararası kaynakların alanı gitgide daraldığı görülmektedir. Rapor “Venedik Komisyonu’nun da altını çizdiği gibi, Türkiye’nin içinde bulunduğu zor güvenlik durumu tam olarak kabul edilirken, alınan tedbirler gereğinin ötesine geçmemeli ve orantılı olmalıdır” vurgusunu yapmıştır (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 17).

AGİT ve Avrupa Konseyi'nin yönergelerine aykırı olmasına ve 2021'de Danıştay tarafından örgütlenme özgürlüğünün ihlali olduğuna dair karar verilmesine rağmen derneklerin tüm üyelerinin İçişleri Bakanlığı bilgi sistemine kaydedilmesi devam etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 16). Tam katılımcı bir sivil toplumun sağlanması, "işleyen bir demokrasinin kurucu unsuru olması açısından büyük önem taşımaktadır" (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 17).

5. Avrupa Birliği Ülkelerinde Sivil Alanın Dönüşümü ve AB'nin Rolü

Yukarıda tartışıldığı gibi Türkiye'de sivil toplum hem hacmen hem de etki alanı itibarıyla giderek artan bir daralma ile karşı karşıyadır. AB ilerleme/ülke raporlarına bakıldığında bu daralmanın yakından takip edildiği görülmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi yaşanan Avrupalılaşmama süreci hem siyaseten hem de sosyolojik olarak sivil alanı AB'nin yol çiziciliğinden uzaklaştırmaktadır. AB'nin bu Avrupalılaşmama sürecinin hem bir parçası hem de bir sonucu olarak mali desteğini önemli oranda azaltması sadece normatif olarak değil maddi olarak da AB'nin sivil alanın korunması yönündeki etkisinin azalmasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin kendi iç politikasında yaşanan gelişmeler ve AB ile ilişkilerindeki gerilemenin sivil toplumun etkinliğinin azalmasıyla ilgili temel sebepler olduğu önemli bir değerlendirme olmakla birlikte, sivil alanın daralmasının sadece Türkiye'de değil dünyanın diğer bölgelerinde de gözlemlendiğinin altının çizilmesi gerekir. Sivil alanın ve buna bağlı olarak sivil toplumun gelişmiş olduğu kabul edilen Batı Avrupa ve AB'nin finansal ve kurumsal desteğini alan AB üyesi orta ve doğu Avrupa ülkeleri ile aday statüsündeki Balkan ülkelerinde de sivil topluma ilişkin benzer sorunlar dile getirilmektedir. Sivil toplumun "güçlü işbirliklerinden uzak parçalanmış yapısı, finansman kaynaklarının sürdürülebilir olmaması ve bağışçıların değişen öncelikleri" gözlemlenen daralmanın ana sebepleri olarak gösterilmektedir (Misić Mihajlović ve Engeli, 2019).

Sivil alanın daralması, münferit bir gelişme olmaktan öte, demokrasinin gerilemesine bağlı olarak insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin zedelenmesi ve sonuçta da demokratik kurumların gücünün ve işleyişinin zarar görmesinin hem bir parçası hem de bir yansımasıdır (Greenpeace, 2020). Sivil alanın daraltılması ve STK'ların faaliyetlerinin kısıtlanması pek çok koldan yürütülen hukuki ve siyasi adımlarla gerçekleşmektedir. Karalama kampanyaları, fon kesintileri, bürokrasi tarafından boğulma, sivil toplum çalışanlarını sindirmeye yönelik tehditler, fiziksel saldırılar, toplantılara ilişkin kısıtlayıcı yasalar ve devlete veya devlet görevlilerine iftira veya hakareti yasaklayan ceza yasaları bu çabaların önemli ayaklarını oluşturmaktadır (EU Agency for Fundamental Rights, 2018; Greenpeace, 2020).

Dünya genelinde sivil alanı ve sivil toplum kuruluşlarının durumunu inceleyen CIVICUS Monitor'un (2021a) güncel raporuna göre dünya nüfusunun sadece %3.1'i sivil alanın "açık" olarak kabul edildiği ülkelerde yaşamaktadır. Bu rapordaki bulgulara göre bir önceki yıllara karşılaştırıldığında 13 ülkenin derecelendirmeleri düşüş gösterirken sadece bir ülkenin derecelendirilmesinde (Moğolistan) olumlu yönde değişim olduğu değerlendirilmiştir (CIVICUS Monitor 2021b). İlgili rapora göre Türkiye'de sivil toplum alanı "bastırılmış" (repressed) kategorisinde değerlendirilmektedir. Her ne kadar Avrupa sivil alanının "açık" olarak kabul edildiği ülke sayısının en yüksek olduğu kıta olsa da raporda Avrupa'daki gelişmeleri "endişe verici" olarak değerlendirilmektedir. Macaristan, Sırbistan ve Ukrayna'daki sivil alanın "engellenmiş" (obstructed) olarak değerlendirilmesine ek olarak Belarus ("kapalı"), Belçika ("daraltılmış"), Çekya ("daraltılmış") ve Polonya'nın ("engellenmiş") derecelendirilmelerindeki kötüye gidiş bu endişenin ana kaynağı olarak gösterilmiştir (CIVICUS 2021a)³.

STK'ların hareket alanını kısıtlamaya yönelik uygulamaların en önemli ayaklarından birini finansal sınırlandırmalar oluşturmaktadır. Bu kısıtlamalar STK'ların kimlerden ve ne kadar finansal destek alabileceklerine getirilen doğrudan ve açık sınırlamalarla yapılabildiği gibi bürokratik süreçlerin zorlaştırılması ve karalama kampanyalarıyla hem finansal destek vereni hem de finansal destek

³CIVICUS Monitor'un derecelendirme kriterlerine göre sivil alanın bütün insanlar için devlet tarafından bütün insanlar için sağlandığı ve korunduğu ülkeler "açık"; bireysel ve örgütsel hakların tanındığı ancak zaman zaman zarara uğratıldığı ülkeler "daraltılmış"; bireysel ve örgütsel hakların kullanılmasının hukuki ve siyasi araçlarla sınırlandırıldığı ülkeler "engellenmiş"; sivil alanın hukukun ve fiilen tamamen kapalı olduğu ülkeler ise "kapalı" olarak sınıflandırılmaktadır (CIVICUS Monitor, 2022b).

alanı caydırmayı hedefleyen dolaylı adımları da içerebilmektedir. AB'de bunun en çarpıcı örneği Macaristan'da gerçekleşmiştir. 2017 yılında çıkarılan ve "Şeffaflık Yasası" olarak adlandırılan yasayla Macaristan dışındaki kaynaklardan yıllık 7.2 milyon HUF (yaklaşık 18,000 Avro) finansal destek alan kurumların "yabancı sermayeli kurum" olarak kayıt olmasını zorunlu kılınırken STK'lara 500,000 HUF (yaklaşık 1,250 Avro) üzerinde bağış yapan bireylerin bilgilerinin de açıklanması kuralını getirmiştir.

Dikkat çekmek gerekir ki sivil alanın genişliğini ve açıklığını sadece sivil toplum aktörlerinin sayısı üzerinden ölçmek yanıltıcı olabilir. Her ne kadar sivil alan üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması STK sayılarında artışa dönüşmesi olağansa da sivil alandaki daralma, yukarıdaki bölümlerde tartışılan Türkiye örneğinde de gördüğümüz gibi, STK'ların sayısının kısa sürede ya da gözle görülür şekilde azalması sonucunu doğurmayabilir. Sivil alanın kendi istedikleri doğrultuda hareket etmesini sağlamak için "hükümet tarafından oluşturulan sivil toplum örgütlerine" (government organised non-governmental organisation, GONGO) verilen destek sivil alandaki aktör sayısını artırırken alanın "sivilliliği"ni daraltabilmektedir⁴. Macaristan'da Orban hükümetinin gücünün konsolidasyonunda "radikalleşen eğitilmiş muhafazakar orta sınıfın sivil aktivizmi"nin önemli rol oynadığının altı literatürde giderek artan şekilde çizilmektedir (Greskovits, 2020, s. 249). Bu bağlamda sivil alan örgütlenmelerini ve pratiklerini kullanan grupların Orban'a örgütlü ve sürekli bir destek sağlanmasında önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Bu gelişmeler, sadece demokratik olmayan ülkelerde değil, demokratik olanlarda da sivil toplumun demokrasiyi desteklemenin tam tersi etki yapabildiğinin altını çizen çalışmaları örnekler niteliktedir (Kriesi ve Pappas, 2015; Larsen, 2013; Grande, 2022).

Demokrasinin gerilemesi ve buna bağlı olarak sivil alanın daralmasında dışsal şokların etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Suriye'deki iç savaş sebebiyle yaşanan göç dalgaları insan hareketliliğinin hızı ve boyutlarını göğüsleyecek yeterli finansal ve yapısal hazırlığı olmayan AB ülkelerinde başlarda insani yardım alanında devletlerin sağlamakta eksik ve/veya isteksiz olduğu ihtiyaçların karşılanmasında aktif rol oynamasına sebep oldu. Başlarda desteklenen rol ilerleyen zamanda popülist ve göçmen karşıtı söylem ve politikaların etkisiyle sivil topluma karşı körüklenen bir eleştiri dalgasını da beraberinde getirdi (FRA, 2022). AB ülkeleri içerisinde bu göç dalgasından en çok etkilenen ülkelere Yunanistan'da bu süreç sivil alanının bölünmüşlüğüne derinleştirirken bazı STK'ların faaliyetlerinin sorgulanıp durdurulması sonucunu da beraberinde getirdi (Makrides 2022). Macaristan'da 2018 yılında yürürlüğe giren, göçmenlere ve sığınmacılara yardımda bulunanlara hapis cezası öngören "Soros'u Durdur" (STOP Soros) yasası olarak bilinen yasa yine bunun bir örneği olarak sayılabilir (Hungarian Helsinki Committee, 2021).

Sivil alanın daralmasını körükleyen bir başka dış şok da KOVİD-19 salgınıdır. KOVİD-19 salgınının gerekli kıldığı önlemler amaçlarını aşarak devletlerin bireyleri takip etme, hareketlerini salgının gerektirdiği kısıtlamalar ötesinde sınırlandırma, toplantı ve gösteri hakkının kullanılmasına (CIVICUS Monitor, 2022a; 2021) engel olunması sonuçlarını da beraber getirmiştir. Buna ek olarak salgının yayılmasını takip etmek için geliştirilen uygulamaların sivil toplumun hareketlerini takip etmekte kullanılabileceği ve düzensiz göçmenler gibi dezavantajlı gruplarla olan etkileşimlerini takip etmek gibi amacının dışında kullanılabileceği kaygısı da dikkat çekmektedir (Greenpeace, 2020). Her ne kadar KOVİD-19 salgını sivil alanın daralmasının başlı başına sebebi olmasa da süreci hızlandırdığı ve normalleştirilmesine katkı sağladığı sıklıkla dile getirilmektedir (Kumi, 2022; Simsa, 2022). Küresel salgının bu konudaki en önemli etkisinin sivil alandaki daralmanın "kasti" (Greenpeace, 2020) değil "mecburi" olduğu algısının oluşturulmasına katkı sağlaması olduğu söylenebilir.

Mevcut AB antlaşmalarında STK'lara ve birliklere (associations) tanımlanmış yasal bir statü bulunmamaktadır (Schwärzel, 2022a). Bu da üye ülkelerin ilgili hukuklarının ve pratiklerinin birbirinden farklı olmasının ve zaman içerisinde dalgalanmasını kolaylaştırmıştır. Avrupa Parlamentosu'nun 2022'de verdiği destekle üye ülke sivil toplum kuruluşları arasındaki sınıraşan ilişkileri kolaylaştırması ve birliklere (associations) AB çapında yasal koruma sağlaması hedeflenen European Association Statute (Dernekler İçin Avrupa Tüzüğü)'nün oluşturulması için çabaları körükledi ise de henüz hukuki bir gelişme sağlanamadı (Schwärzel, 2022b).

⁴Literatürde GONGO olarak anılan bu tip kurumlar hükümetler tarafından kurulup finanse edilmekte, hükümet ideolojisi ve politikalarını destekleyen faaliyetler göstermek, sivil alandaki tartışmalara hükümet lehinde yön vermek ve hükümet tarafından makbul görülmeyen STK'ları itibarsızlaştırarak kamuoyunu etkileme amaçlarını gütmektedirler (Naim, 2009; Kakai ve Bejma 2022).

AB Adalet Divanı yoluyla üye ülkelerde atılan ve sivil alanı daraltan hukuki ve siyasi adımların önü alınmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Avrupa genelinde ciddi itirazlara neden olan Macaristan'ın STK'ların finansmanına kısıtlama getiren ve yukarıda tartışılan yasası AB Adalet Divanı'nın 2020'de aldığı kararla Avrupa müktesebatına aykırı bulunmuştur (ClientEarth, 2020). Benzer şekilde AB Adalet Divanı Kasım 2021'de aldığı kararla Macaristan'ın "Soros'u Durdur" yasasının AB müktesebatına aykırı olduğuna karar vermiştir. Ancak ABAD'ın kararlarının üye ülkeler tarafından uygulanmaması ya da uygulanmasının geciktirilmesi durumu yeterli yaptırımlarla karşılaşmadığından zaman sivil alanın aleyhine işlemektedir. Böylece, demokratik gerilemenin devam ettiği, otoriterleşme yanlısı politikacıların bulunduğu seçmen desteğinin yaygın olarak devam ettiği bir ortamda bu kararlar AB'nin sivil toplumu liberal demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak gören tavrının sürekliliğini göstermek bakımından önemli olsa da sivil alanın daralmasının önüne geçecek güce sahip olmadığını da gözler önüne sermektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de sivil toplumun gelişmesinin Türkiye demokrasisinin güçlenip köklenmesi için gerekliliği sıklıkla akademik ve politik tartışmalarda dile getirilmektedir. Sivil toplumun dönüşümünü inceleyen çalışmalar, sivil toplumun gelişmesine yönelik tabandan gelen talebe eşlik eden iç siyasetteki dönüşüm kadar AB üyeliği vizyonu ve koşulları ile AB'nin finansal desteğinin de Türkiye'deki sivil toplumun dönüşümünde önemli yer tuttuğunu vurgulamaktadır. Avrupalılaştırma olarak kavramsallaştırılan bu süreç, AB'nin hem normatif, kurumsal ve finansal desteğinin sivil toplumun dönüşümündeki önemine işaret etmektedir.

AB bu süreçte sivil topluma sağladığı finansal kaynaklar ve öncülük ettiği işbirliği olanakları ile yol açıcı rol oynarken adaylık sürecinde yayınladığı raporlarda da üyelik sürecini ilgilendiren diğer alanlarla ilgili olduğu gibi sivil toplumdaki gelişmeleri yakından takip etmektedir.

2011 yılından itibaren ise Avrupalılaştırma olarak kavramsallaştırılan bir süreç gözlemlenmeye başlamıştır. Bu süreçte AKP hükümetinin AB üyeliği vizyonundan uzaklaşması ile birlikte AB'nin hem siyasi hem de normatif olarak Türkiye'deki demokrasinin gelişmesi genelinde ve sivil toplumun gelişmesi özelinde oynadığı rol giderek azalmıştır. Bu dönüşüm sivil toplumu halihazırda daralan sivil alan içerisinde alternatif fon kaynakları aramaya yönlendirmiş zaman içerisinde geliştirilmiş sınırötesi sivil toplum işbirliklerinin sürdürülmesi zorlaşmıştır. Bu da Türkiye'deki STK'ların hem finansal gücünün hem de toplumsal-siyasal hareket alanının daralması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Avrupalılaştırma, kavramsal olarak Türkiye-AB ilişkilerinin son on yıldaki durumunu anlamlandırmakta önemli bir çerçeve sunmakla birlikte Türkiye'de sivil alanın daralması sonucu STK'ların gücü ve etkinliğinin azalmasının ne kadar Türkiye'ye özgün bir gelişme olduğunun anlaşılmasında yeterli olmayacağı bu çalışmanın vurguladığı savlardan birini oluşturmuştur. Bir başka deyişle, Türkiye'de hükümetin vizyonunun AB'den uzaklaşmasının AB'nin sivil toplumu destekleme kapasitesini azalttığı gerçeğine ek olarak bu çalışma AB üyesi ve diğer aday ülkelere bakıldığında, AB'nin sivil alanı daralmalara karşı korumadaki etkisinin azalmasının Türkiye ile sınırlı bir durum olmadığını vurgulamıştır. Yükselen popülist söylemler ve otoriterleşen liderlerin siyasal gücü kadar göçmen krizi ve KOVİD-19 gibi şokların da pek çok ülkede sivil alanın daralmasını hızlandırdığı görülmektedir. AB'nin sivil toplumun önemini vurgulayan tavrının devamlılığına karşın üye ve aday ülkelerdeki hukuki ve siyasal sınırlandırmaların önüne geçecek etkinliğinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de sivil toplumun gelişmesinin yeniden ivme kazanması için AB vizyonunun önemini tartışırken AB'nin sivil alanı koruma kapasitesindeki dönüşümünü akılda tutmak faydalı olacaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin Avrupalılaştırmaya bakışı kadar AB'nin normatif, kurumsal ve finansal kapasitesi ve istekliliği de gelecek dönemde belirleyici olacaktır.

Kaynaklar

7262 SAYILI KANUN (2020). *Kitle imha silahlarının yayılmasının finansmanının önlenmesine ilişkin kanun*,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M5-19.htm> (27.12.2020).

ASLAN, S. (2010). Türkiye'de sivil toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9 (31): 260-283.

AVRUPA KOMİSYONU (2011). *Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2012). *Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2013). *Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2014). *Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2015). *2015 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2016). *2016 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2018). *2018 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komision_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2019). *2019 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2020). *2020 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2021). *2021 Türkiye Raporu*. Strazburg. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2022). *2022 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf

AYDIN-DÜZGİT, S., KALİBER, A. (2016). Encounters with Europe in an era of domestic and international turmoil: Is Turkey a de-europeanising candidate country?, *South European Society and Politics*, Cilt 21 (1), 1-14.

AYDIN, M. ve AKGÜL AÇIKMEŞE, S. (2007). Europeanization through EU conditionality: understanding the new era in Turkish foreign policy, *Journal of Southern Europe and the Balkans* Cilt 9 (3): 263-274.

BAL, S. (2022). EU financial assistance to civil society in Turkey: shrinking the political space in the post-gezi process?, *Alternatif Politika*, Cilt 14 (3), 486-518.

BOŞNAK, B. (2016). Europeanisation and de-europeanisation dynamics in Turkey: the case of environmental organisations, *South European Society and Politics*, Cilt 21 (1), 75-90.

BÖRZEL, T. A. (2010). The transformative power of Europe reloaded: the limits of external europeanization. *KFG Working Paper 11*, Research College, Freie Universität Berlin. Erişim tarihi: 27.12.2020. http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_11.pdf

BÖRZEL, T. A. (2012). Europeanisation Meets Turkey. A Case *Sui Generis*?. *Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation*, Çiğdem Nas ve Yonca Özer, 9-22, Ashgate.

BÖRZEL, T. A., SOYALTIN, D. (2012). Europeanization in Turkey. Stretching a concept to its limits?, *KFG Working Paper 36*, Research College, Freie Universität Berlin. Erişim tarihi: 27.12.2020. http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_36.pdf

CAROTHERS, T. (2004). *Critical mission: Essays on democracy promotion*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

CHAMBERS, S., KOPSTEIN, J. (2001). "Bad civil society", *Political Theory*, Cilt 29 (6), 837-865.

CHECKEL, J. T. (2000). Compliance and conditionality, *Working Paper, 00/18*. ARENA/University of Oslo. Erişim tarihi: 27.12.2020.

https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/1994-2000/2000/wp00_18.htm

CIVICUS MONITOR (2021a). *People power under attack 2021*. Erişim tarihi: 16.01.2023. <https://findings2021.monitor.civicus.org/rating-changes.html#global-press-release>

CIVICUS MONITOR (2021b). *In numbers*. Erişim tarihi: 16.01.2023. <https://findings2021.monitor.civicus.org/in-numbers.html>

CIVICUS MONITOR (2022). *Freedom of peaceful assembly and the COVID-19 pandemic: a snapshot of protests and restrictions*. Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://monitor.civicus.org/COVID19September2021/>

CIVICUS MONITOR (2022b). *Ratings*. Erişim tarihi: 19.01.2023. <https://monitor.civicus.org/Ratings/>

CLIENTEARTH (2020). *A Major Win for the Civil Society of Hungary: EU Court Rules that NGO Transparency Law is Contrary to EU Treaties*. Erişim tarihi: 19.01.2023. <https://www.clientearth.org/projects/access-to-justice-for-a-greener-europe/updates/a-major-win-for-the-civil-society-of-hungary-eu-court-rules-that-ngo-transparency-law-is-contrary-to-eu-treaties/>

DE TOCQUEVILLE, A. (1998) *Democracy in America*. London: Penguin.

DIEZ, T., AGNANTOPOULOS, A., KALIBER, A. (2005). File: Turkey, europeanization and civil society: introduction, *South European Society and Politics*, Cilt 10 (1): 1-15.

DOĞANYILMAZ DUMAN, D. (2021). Yeni Siyasal Çerçevesinde İktidarın Sosyopolitik Analizi, Tunçsiper, B. (Ed.), *Sosyal Bilimler Ekseninde Güncel Araştırma ve Değerlendirmeler*, (Ekin Yayınevi): 283-294.

ERCAN, H. (2002). Türkiye’de sivil toplum tartışmaları üzerine. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26 (1): 69-79.

ERGUN, A. (2010). Civil society in Turkey and local dimensions of europeanization, *Journal of European Integration*, Journal 32 (5): 507-22.

EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (2018). *Challenges facing civil society organisations working on human rights in the EU*. Erişim tarihi:17.01.2023. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-challenges-facing-civil-society_en.pdf

FERGUSON, A. (1995) An essay on the history of civil society, *Cambridge Texts in the History Of Political Thought*. New York: Cambridge University Press.

FRA (EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS) (2022). *June 2022 update - Search and Rescue (SAR) operations in the Mediterranean and fundamental rights*. Erişim tarihi: 06.02.2023. <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/june-2022-update-ngo-ships-sar-activities>

GRABBE, H.(2001). How does europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity, *Journal of European Public Policy*, Cilt 8 (6): 1013-31.

GRANDE, E. (2022). Civil society, cleavage structures, and democracy in Germany, *German Politics*, 1-20.

GREENPEACE (2020). *Erosion of civil society across the EU*. Erişim tarihi: 18.01.2023. <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/democracy-europe/3856/erosion-of-civil-society-space-across-the-eu/>

HALL, P. A. VE ROSEMARY C. R. T. (1996). Political science and the three new institutionalisms, *Political Studies* Cilt 44 (5): 936-957.

HERITIER, A. (2001). Differential Europe: national administrative responses to community policy, Cowles, M. G., Caporaso, J. A., Risse-Kappen, T. (Ed.), *Transforming Europe: europeanization and domestic change*, (Cornell University Press): 44-59.

HOWELL, J., PEARCE, J. (2001). *Civil society and development: A critical exploration*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

HUGHES, J., SASSE, G., GORDON, C. (2004). *Europeanization and regionalization in the EU's enlargement to central and eastern Europe: The myth of conditionality*. Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.

HUNGARIAN HELSINKI COMMITTEE (2021). *EU Court: criminalising helping asylum-seekers breaches EU law*. Erişim tarihi: 06.02.2023. <https://helsinki.hu/en/cjeu-stop-soros-law-judgment/>

KÁKAI, L., BEJMA, A. (2022), legal and practical conditions of the functioning of the civil society organizations in Hungary and Poland, *Eastern Journal of European Studies*, Cilt 13, Special Issue: 120-140.

KALIBER, A.(2016). De-europeanisation of civil society and public debates in Turkey: the Kurdish question revisited, *South European Society and Politics*, Cilt 21 (1): 59-74.

KETOLA, M.(2013). *Europeanization and civil society: Turkish NGOs as instruments of change?*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

KEYMAN, E. F. (2006). *Türkiye’de sivil toplumun serüveni: imkansızlıklar içinde bir vaha*, Ankara: STGM.

KRIESI, H., PAPPAS, T. S. (Ed.) (2015). *European populism in the shadow of the great recession*, Colchester : ECPR Press.

LARSEN, C. A. (2013). *The rise and fall of social cohesion: the construction and deconstruction of social trust in the US, UK, Sweden, and Denmark*, Oxford: Oxford University Press.

MANNERS, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, Cilt 40(2), 235-258.

MAKRIDES, V.N. (2022) Contested civic spaces in Greece in the context of foreign immigration and the refugee crisis of 2015, *Nonprofit Policy Forum*, Cilt 13(3):251-268.

MERCER, C.(2002). NGOs, civil society and democratization: A critical review of the literature, *Progress in Development Studies*, Cilt 2 (1): 5–22.

MISIC MIHAJLOVIC, S., ENGELI, J. (2019). *Why is the space for civil society in the Balkans shrinking?*. Erişim tarihi: 18.01.2023. <https://www.helvetas.org/en/eastern-europe/about-us/follow-us/helvetas-mosaic/article/March2019/why-is-the-space-for-civil-society-in-the-Balkans-shrinking>

NAİM, M. (2009). What is a GONGO?, *Foreign Policy*. Erişim tarihi: 19.01.2023. <https://foreignpolicy.com/2009/10/13/what-is-a-gongo/>

ÖNER, S. (2014). Internal factors in the EU's transformative power over Turkey: the role of Turkish civil society, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 14 (1): 23-42.

RADAELLI, C. M. (2003). The Europeanization of public policies, *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone and Claudio Mm Radaelli, 27-56. Oxford University Press.

RADAELLI, C.M., EXADAKTYLOS, T. (2010). New directions in europeanization research, M. EGAN, N.NUGENT, W. E. PATERSON (Ed.), *Research Agendas in EU Studies*, Palgrave Macmillan, 189-215.

SANDER, A. (2023). Rethinking shrinking civic space in the Global Souths – how development donors contribute to the restriction of civil society in Jordan, *Democratization*, Cilt 30 (1): 22-39.

SCHIMMELFENNIG, F. ve SEDELMEIER, U. (2005). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ithaca: Cornell University Press.

SCHIMMELFENNIG, F., ENGERT, S.,KNOBEL, H. (2003), Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey, *JCMS*, Cilt 41 (3): 495-518.

SCHIMMELFENNIG, F., SEDELMEIER, U. (Ed.) (2005), *The europeanization of central and eastern Europe*, Ithaca: Cornell University Press.

SCHWÄRZEL, M. (2022a). *Bolstering European civil society! making the case for a European Association Statute*. Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://eu.boell.org/en/2022/10/31/bolstering-european-civil-society-making-case-european-association-statute>

SCHWÄRZEL, M. (2022b). *A study in perseverance: the timeline of initiatives towards a European Association Statute*. Erişim tarihi: 17.01.2023.
<https://eu.boell.org/en/2022/10/31/study-perseverance-timeline-initiatives-towards-european-statute-associations>

SEDELMEIER, U. (2014). Anchoring democracy from above? The European Union and democratic backsliding in Hungary and Romania after accession, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 52 (1): 105–21.

SİVİL TOPLUMLA İLİŞKİLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2023), *Dernek Sayıları*. Erişim tarihi: 05.02.2023.
<https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari>

TEZCAN E, ARAS, İ (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nde euroseptisizm: Avrupa Birliği desteğinin eleştiriye dönüşümü, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 11(41), 1-35.

TOCQUEVILLE, A. (1838). *Democracy in America*. New York: G. Dearborn & Co.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2023). *Vakıflar*. Erişim tarihi: 05.02.2023.
<https://www.vgm.gov.tr/vakif-sorgulama/vakif-sorgulama?Page=1>

YABANCI, B. (2019). Turkey's tamed civil society: Containment and appropriation under a competitive authoritarian regime, *Journal of Civil Society*, Cilt 15 (1): 1-22.

YOUNGS, R. (Ed.) (2018). *The mobilization of conservative civil society*. Washington, DC: Carnegie Endowment.

ZİHNİOĞLU, Ö. (2013). *European Union civil society policy and Turkey: A bridge too far?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

ZİHNİOĞLU, Ö. (2020). *EU-Turkey relations: civil society and depoliticization*. London and New York: Routledge.

Summary

The EU-Turkey and civil society relations started with Turkey's EU candidacy in 1999. Since the Copenhagen Political Criteria demands from the candidate country "stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities", civil society in Turkey started to play an important role in fulfilling the Copenhagen Political Criteria, in terms of democratization of Turkey by defending human rights and freedoms, on the way for EU membership. The AKP government started to show some authoritarian implementations challenging the Copenhagen Political Criteria during its second term between 2007 and 2011. And after the third election victory, it initiated the de-Europeanization process by distancing itself from the EU. Challenging the Copenhagen Political Criteria also means challenging the development of civil society in Turkey.

In terms of pre-accession financial assistance, the EU-Turkey civil society dialogue programmes supported the development of Turkish CSOs. However, because the EU started to inform its concerns over Turkey's rule of law within the Commission's country reports in 2016, the EU decided to cut the pre-accession financial assistance to Turkey. Therefore, when the EU's support for Turkish civil society starts to diminish, the de-Europeanization of civil society in Turkey can be realized.

In its latest 2022 Turkey report, the European Commission states that there has been a serious regression in the field of civil society and claims that CSOs are facing increasing pressure and that their areas of free activity are decreasing. The tightening of the civic space is observed not only in Turkey but also in other parts of the world. Similar problems regarding civil society are also being expressed in Western Europe, which is considered to be a developed civil society, and in EU member central and eastern European countries, which receive the financial and institutional support of the EU, and in candidate Balkan countries.

According to the current report of CIVICUS Monitor, which examines the situation of civic space and non-governmental organizations around the world, only 3.1% of the world's population lives in countries where civic space is considered "open". According to the related report, the civil society field

in Turkey is evaluated in the “repressed” category. Although Europe is the continent with the highest number of countries where the civic space is considered “open”, the report considers developments in Europe as “worrying”.

Financial restrictions are one of the most important pillars of the practices aimed at restricting the movement of CSOs. The effect of external shocks on the decline of democracy and the consequent tightening of the civic space should not be overlooked. Waves of migration resulting from the civil war in Syria caused CSOs to play an active role in meeting the needs that states were deficient and/or unwilling to provide in the field of humanitarian aid in EU countries, which did not have sufficient financial and structural preparation to cope with the speed and dimensions of human mobility. Over time, a wave of criticism against civil society emerged in Europe with the impact of populist and anti-immigrant rhetoric and policies.

Another external shock that fuels the tightening of the civic space is the COVID-19 epidemic. The measures necessitated by the COVID-19 epidemic, exceeding their objectives, brought the results of states’ tracking of individuals, limiting their movements beyond the restrictions required by the epidemic, and preventing the use of the right to assembly and demonstration.

The EU tries to prevent the legal and political steps taken by the member countries that narrow the civic space through the Court of Justice of the EU. However, the case of non-implementation or delaying of the implementation of the decisions of the CJEU by the member states does not face sufficient sanctions, so time works against the civic space.

In addition to the fact that the government’s vision of moving away from the EU in Turkey reduces the EU’s capacity to support civil society, this study emphasizes that the decrease in the EU’s impact in protecting civic space against tightening is not limited to Turkey when looking at EU member and other candidate countries.

Despite the continuity of the EU’s stance emphasizing the importance of civil society, it is seen that its effectiveness in preventing legal and political restrictions in member and candidate countries is limited. In this context, it would be useful to keep in mind the transformation of the EU’s capacity to protect civic space while discussing the importance of the EU vision for the re-acceleration of the development of civil society in Turkey